
Милко Палангурски/*Milko Palangurski*

АКТИВНОСТ И ГЕОГРАФИЯ НА ВОТА,
ПАРЛАМЕНТАРЕН ОБЕМ И ПРОФЕСИОНАЛНО-
СОЦИАЛЕН СЪСТАВ НА VIII И IX ОНС

*Activity and Geography, the Size of the Parliament,
Professional and Social Staff of the VIII and IX Ordinary
Parliaments*

At the end of XIX, after 15 years of political life, the management of St. Stambolov was replaced by a new long-term cabinet formed from his antagonists. The national political elite belonging to the People's party found their place in the lawgiving agency of the country. Making juxtaposition between them and the previous party, there is an evident distinction concerning the social security, the educational level, affiliation, the past and the cast of mind as well. The Ruling party surrounded themselves with well educated and financially reliable people, transforming them into an unarguable engine contributing to the all-embraced modernization of Bulgaria. The main spheres which carried on the traditions, are presented, including the formation of the parliament, the vote aspects and the inside structure. They assume the scratches of postulates, which don't change, independently of the fact who was in the reign or how the lawgiving agency was being formed.

Key words: parliament, deputies, social staff

След дългогодишното управление на Народнолибералната партия, през 1894 г. на власт идва нов кабинет, начело на който застава д-р К. Стоилов, в коалиция с либералите на д-р В. Радославов. За да постигне поставените цели за модернизация и дестамболовизация на страната, той се нуждае от парламентарна подкрепа. Това предопределя разпускането на VII ОНС само след една от петте конституционно предвидени сесии. Предизборната кампания и вотът, започват при една политическа подкрепа на кабинета, а след свикването и първата сесия на новия парламент, завършват с друга и довеждат до изкрystalизиране на Народната партия, която се превръща в една от основните сили в българския политически живот. Партията печели изборите в два поредни генерални

вота (11.IX.1894 и 17. XI. 1896 г.) и осигурява второто по продължителност в края на XIX век управление¹. При преодоляване на негативите от миналото всички участващи декларират, че парламентът трябва да се превърне в опора на управлението, за да се възстановят демократическите традиции. Похвално намерение, което доколко е осъществено, може да се разбере, само ако се види развитието и състоянието на събранието и се съпостави с негативите на времето, което трябва да се преодолее². В случая вниманието ни е насочено към външните белези при сформирването на парламента, движението на неговия състав и социално-професионалната характеристика на депутатите.

В географско-териториален аспект д-р К. Стоилов получава законодателство, което определя административните околии за избирателни. Кабинетът спазва закона и три седмици преди разпускането на VII ОНС определя мандатите за всяка околия, съобразно обработените резултати от преброяването на населението от 1 януари 1893 г³. Запазва се традицията мандатите да се определят по официалната статистика и както при Ст. Стамболов, генералните избори изостават спрямо реалната динамика на населението. И двата вота се осъществяват по останалите от Ст. Стамболов 85 административно-избирателни колегии в 28 окръжия.

Табл.1. Мандати и население по окръжия за VIII и IX ОНС

Бургас - нас.	116164	Свищов - нас.	94119
Бургас- мандати	6	Свищов - манд.	5
Варна - нас.	215213	Севлиево - нас.	93275
Варна - мандати	10	Севлиево - манд.	5
Видин - нас.	121131	Силистра - нас.	111830
Видин - мандати	7	Силистра - манд.	6
Враца - нас.	151196	Сливен - нас.	170514
Враца - мандати	8	Сливен - манд.	9
Кюстендил-нас.	167375	София - нас.	244824
Кюстендил -манд.	8	София - манд.	12
Ловеч - нас.	125829	Ст.Загора-нас.	215843
Ловеч - мандати	7	Ст.Загора - манд.	11
Лом - население	115393	Пазарджик-нас.	138778
Лом- мандати	6	Пазарджик-манд.	7
Пловдив - нас.	232507	Трън-нас.	79248
Пловдив - манд.	12	Трън-манд.	4
Плевен - нас.	99290	Търново- нас.	224163
Плевен - манд.	5	Търново-манд	12
Разград - нас.	129531	Хасково - нас.	124985
Разград - манд.	6	Хасково - манд.	6
Русе - нас.	162589	Шумен - нас.	177476
Русе - манд.	8	Шумен - манд.	9
Общо население	3 310 713	Теоретичен брой мандати	166
		Реални мандати	169

Конституционното изискване – 1 депутат от 20 000 жители естествено дава различна тежест на отделните административни структури (вж. табл. 1. Мандати и население по окръжия за VIII и IX ОНС). Но ако по старата норма теоретичният брой на депутатите е по-голям, то по приетата от 1893 г., на този етап фактическия брой надвишава теоретичния. Спрямо VII ОНС по един мандат повече получават Видинско, Врачанско, Пловдивско, Софийско, Свищовско, Старозагорско и Търновско окръжие. Като тежест, отново най-важни са Пловдивско, Търновско, Старозагорско и Софийско, като столичното все повече се оформя като неоспорим лидер по население. Макар и то да избира 12 депутати, само то е с положителна остатъчна фракция, а околията вече единствена избира 4 депутати. Реално избраните представители са повече и поради факта, че 50 от околията не покриват теоретичния минимум от жители, за излъчваните от тях депутати. Така на този етап, новата конституционна норма, след като се поставя в реалните условия, променя съотношението между теоретичен и реален брой депутати в полза на втората възможност.

Както в окръжията, така и в отделните околии има различия при обема на жителите, което определят и мандатите. При 10 000 души остатъчна фракция, всяка околия, която има над 10, 30 и 50 000 души жители отново е привилегирана. Така околии като Трявна, Дряново, Котел и Ихтиман са доста под конституционната норма, но излъчват представители. При тази ситуация, първите две споменати, даже ако са слоят, пак ще трябва да излъчат един представител. Но на окръжно ниво, нещата са по-близо до математическата коректност, като обикновено около 4000 жители са в повече или не достигат.

В изборите за VIII ОНС гласувалите избиратели са 197 303, а две години са 233 791. И двата пъти има увеличаване на избирателите, но по важно е това за IX ОНС. Отново се проявява феноменът от VI ОНС. Тогава се очаква намаляване или запазване броя на избирателите, а реално те се увеличават рязко. Противно на очакванията на съвременниците, а и на историографите, това не носи никаква изгода за опозицията. Това вече не е изключение, а политическа практика. Случилото се през 1890 г. обикновено се обяснява със страха на избирателите да гласуват против властта, но след като това се повтори, става ясно, че подобно обяснение не може да се използва.

Фактическите параметри на този процес се виждат и от постигнатите от победителите проценти по околии и мандати (вж. табл. 2). Постигнати проценти по околии и получени мандати). Анализът показва, че в VIII ОНС действително има раздвижване в политическата сфера, големи маси нови избиратели, политически сили и групи участват във вота, след като до края на стамболовисткото управление те нямат тази възможност. Ако приемем 60 % за естествена граница при едни демократични избори, то веднага прави впечатление, че в нея се побират отново само 41 (25%) от представителите. Така се достигат параметрите на 1887 г. Това се обяснява с “дестамболовизаторския” и русофилски състав на кабинета,

а и при неучастието на опозицията, съвсем логично е да се постигнат такива максимални резултати. За следващия вот, след като се възстановяват основните параметри на конституционния режим, е напълно резонно да се очакват по-ниски нива при победителите, но напротив, избраните с резултат под поставената условна черта са още по-малко – 35 депутата. Успокоителното е, че поне абсолютните резултати изчезват, но не и процентите в най-високите сегменти за победилите.

Това сериозно разколебава тезата, че разгромът е в резултат единствено на насилието срещу избирателите. А и двата вота, не могат и никога не са отнасяни както от съвременниците, така и от историографите, към образците за явно и брутално насилие. Седем поредни вота след 1884 г. резултатът винаги е в полза на управляващите. Явно не само насилието е в основата на победите, но това може да се изясни само при пълен анализ на състоянието на избиратели, партии и общественото развитие.

Табл. 2. Постигнати проценти по околии и получени мандати

% гласове за побед. листа	ОКОЛИИ И МАНДАТИ							
	VIII ОНС				IX ОНС			
	околии	%	Мандати	%	околии	%	Мандати	%
100	2	2.35	2	1.19				
90-99.99	26	30.59	51	30.17	18	21.17	41	24.26
80-89.99	13	15.29	25	14.79	18	21.17	31	18.34
70-79.99	14	16.47	25	14.79	20	23.53	38	22.49
60-69.99	10	11.77	25	14.79	12	14.12	24	14.20
50-59.99	13	15.29	22	13.02	6	7.06	10	5.92
40-49.99	6	7.06	12	7.11	9	10.60	19	11.24
30-39.99	1	1.18	7	4.14	2	2.35	6	3.55
%	85	100	169	100	85	100	169	100

Забел.: Околиите са определени на базата най-много получени гласове за победилата листа, а мандатите са съобразно гласовете за всеки народен представител

Посоките на движение във вътрешната структура на парламентарния състав, също не се различава от предходния период. Използват се всички възможности за освобождаване и попълване на мандати (Вж. табл.3. Движение на парламентарния състав). Процентите на запълване са в нормалните граници, тяхното увеличаване в края на всяка следваща сесия също е естествено и съобразно наложената традиция. И в двете събрания почиват по трима представители. Това са Тр. Китанчев, двама видни софийски консерватори: Д. Ножаров, Д. х. Коцев, благотелят и депутат само по списък Ев. Георгиев, както и представи-

телите на турското малцинство – Галиб х. Еминов и Юсуф х. Мустафов, като последният е избран в два поредни вота и не успява да доживее до края на IX ОНС.

Табл. 3. Движение на парламентарния състав

	1. РС VIII ОНС	2. РС VIII ОНС	1. РС IX ОНС	2. РС IX ОНС	3. РС IX ОНС
Максимален брой депутати	169	169	169	169	169
Избрани	155	20	162	10	9
Избрани на повече места	14		7		
Касирани	6	2	3	2	
Държавна служба				3	
Смърт		3		3	
Оставка		1		1	
Мандати за ДИ	20	6	10	9	
В края на сесията	149	163	159	160	169
%	88.17	97.02	99.64	94.19	100

Единствената сериозна разлика спрямо стамболовите събрания е удвояването на броя на касираните представители. Но тя е и най-съществената, тъй като се отстраняват изключително депутати от опозицията. Потърпевши са главно либералите радослависти, чужденците, приелите българско гражданство и социалистите. Тези, които изгарят покрай тях, се връщат на допълнителните избори. Закрилата на опозицията, която Ст. Стамболов осигурява е само спомен. Забележителното е, че третата сесия на IX ОНС е първата, която не само достига, но и завършва с максималния брой депутати. Това би било белег за още по-сериозно консолидиране на властта, ако не се получава точно обратния ефект, парламентарното мнозинство се оказва пред разпад.

Осигуряването на мандати с избор на депутати на няколко места продължава (вж. табл. 4. Депутати избрани на повече от едно място). Размахът на практиката започнала още през 1879 г. се запазва. В VIII ОНС 9 човека се избират на повече места. Министър-председателят и д-р В. Радославов по на 4 места, а на по още две се провалят. Двете силни фигури на властта обаче са в една листа само в Разград, а в столицата са дори противници, което е доста странно поведение за коалиционни партньори. Кандидатирането в толкова много околии не се наблюдава при Ст. Стамболов, който обикновено определя три за министрите и две за своите най-видни дейци. Но и при негово време д-р К. Стоилов е рекордьор по кандидатиране, което още веднъж показва, че макар и качествени и сериозни политици, консерваторите нямат достатъчен в количествено отношение капацитет. Друг важен субект в кабинета – Гр. Начович, се задоволява с три околии, но и трите успешни. И другите, които се избират на повече от едно място, са също

важни фигури сред управляващите групи: радославистите Ат. Краев и д-р Д. К. Вачов, консерваторът д-р П. Минчевич, русофилите Ив. Грозев, К. Величков и Т. Теодоров. Последният е единствен, който в изборите за IX ОНС е кандидат в три околии, докато другите министри предпочитат само да бъдат дублирани. С подобна привилегия вече са само действащите в момента министри, което е новост в тази сфера. Единственият провал е с Н. Бенев, загубил в Пирдоп. За втори пореден парламентарен избор, вътрешен министър губи избор, което е събитие в българския политически живот.

Табл. 5. Депутати избрани на повече от едно място

ПРЕДСТАВИТЕЛ		VIII ОНС	IX ОНС
1. д-р Конст. Стоилов	<i>приема</i>	София	София
	отказва	Ст. Загора, Разград, Осман Пазар	Пловдив
2. Константин Величков	<i>приема</i>	Харманли	Търново
	отказва	Пазарджик	Харманли
3. Теодор Теодоров	<i>приема</i>	Русе	Ловеч
	отказва	Елена	Русе, Елена
4. д-р Васил Радославов	<i>приема</i>	Варна	
	отказва	Разград, Търново, Ловеч	
5. Иван Грозев	<i>приема</i>	София	
	отказва	Стряма	
6. Григор Начович	<i>приема</i>	Пловдив	
	отказва	Хасково, Русе	
7. Атанас Краев	<i>приема</i>	Преслав	
	отказва	Шумен	
8. д-р Димитър К. Вачов	<i>приема</i>	Русе	
	отказва	Ловеч	
9. д-р Пант. Минчевич	<i>приема</i>	Видин	
	отказва	Курт Бунар	
10. Михаил Маджаров	<i>приема</i>		Лом
	отказва		Пловдив
11. Иван Евст. Гешов	<i>приема</i>		София
	отказва		Тетевен
12. Иван Вазов	<i>приема</i>		Казанлък
	отказва		Пазарджик
		9 приети, 14 отказани	6 приети, 7 отказани

В двата поредни парламента се избират 87 души. От опозицията това са само либералът Ат. Краев и социалистите Н. Габровски и Я. Сакъзов. С голяма доза условност към тях могат да се прибавят и бъдещите прогресивнолиберали Хр. Тодоров и Г. Добринович. Така Народната партия показва, че има много здраво ядро, което е достатъчно силно само да сформира мнозинство. То е дори

още по-голямо, тъй като сериозни дейци по ред причини не се избират в двете събрания, или предпочитат да останат в държавната администрация, особено в дипломатическия корпус.

Въобще “чистите” от външни примеси народняшки камари, особено IX ОНС, отдавна са обект на социологични и историографски анализи, тъй като са благодатна почва особено за изследователите на партийната история, главно на управляващата партия. Изследванията на Я. Йоцов⁴, направени на базата на марксисткия икономически детерминизъм, довеждат до кошуновски твърдения и търсене на социалните опори на българския фашизъм още в края на XIX век. Постулатът, че парламентаристите и особено тези, които произлизат от Народната партия, са представители на най-заможните слоеве на българската буржоазия, предприемачи, банкери, търговци и земеделци, дълго време шества из историческите съчинения.

Проучванията в последните години, логично коригират тези крайни оценки и показват друга картина на социалната, икономическата, културната и образователна картина върху дейците на Народната партия. Направени върху всички видове мрежи, които създават и крепят партията, изводите на В. Николова показват, че в този момент, представителите на едрите предприемачи и търговци са повече намерение и заявка за бъдещето, отколкото настояща реалност⁵.

С още едно нещо не само трябва да се съгласим, а и да го подчертаем като персонална отлика, не само в управляващите, а и в целия състав на двете събрания. Това е неистовото инвестиране на тази група хора в своето и на децата си образование. Това променя общото образователно ниво на депутатите. Изключително популярна е тяхната самооценка, че VIII ОНС е “най-интелигентната камара”. Повторното избиране на повечето от тях пренася оценката и за следващото събрание. Вярно, това е повод за хапливи атаки от страна на опозицията, но справедливостта изисква да се изтъкне, че подобна позиция не е самохвалство, а реалност, що се отнася до критерия образование. Пълна статистика трудно може да бъде направена. Но тя не е и нужна, тъй като имената, професиите и персоналната съдба на повечето от народните представители говорят достатъчно не само на специалистите. Не трябва да се забравя, че намаляването на броя на депутатите също логично изтласква на заден план по-неподготвените и необразовани лица.

В двата парламента, на различни етапи от избирателния процес, за представители се обявяват 274 души. Тяхната професионална и административна ангажираност е систематизирана в седем групи (виж. Табл. 6). Декларирана от народните представители професионална и административна ангажираност в VIII и IX ОНС). Те не са хомогенни, но са единствено възможни при наличната информация, а и позволяват интересувашото ни сравнение с предходните събрания, за да се потърсят генералните разлики и прилики между времето на двама от най-качествените български министър-председатели.

Табл. 6. Декларирана от народните представители професионална и административна ангажираност в VIII и IX ОНС

Групи	Брой	Групи	Брой
I. Търговци		IV. Свободни професии	
Търговец	83	Адвокат	67
Кръчмар, кафеджия	2	Прошенописци	5
Книжар	1	Учители	2
Общо	86	Публицисти, редактори, администратори на вестници, списания, коректори, стенографи	5
II. Земяделци		Писатели	4
Земяделец	25	Лекари	4
Земяделец, търговец	1	Аптекари	3
общо	26	Професор	1
III. Членове на изборни органи		общо	91
Министри, настоящи и бивши	13	V. Занаятчии	
Член секретар на Св. Синод	1	Часовникар	1
Председател на постоянна комисия	8	общо	1
Член на постоянна комисия	5	VI. Предприемачи	
Член на окръжен съвет	3	Фабрикант	2
Кметове	23	Предприемач	4
Помощник кмет	2	Управител в частно дружество	2
общо	55	Банкер, сарафи	3
		Общо	11
		всичко	274

В персонален план посвещаването на политиката изисква освен образование и добре платена свободна професия. Няма никаква изненада, че процентът на хората от тази група се вдига рязко от 19,8 до 36,86. Процентът е още по-голям, тъй като тук не се взимат под внимание професиите на групата от заетите в публичната администрация. Основното ядро са адвокатите, които имат и най-голям ръст, докато другите професии са на нивото на присъствие в стамболовите събрания. Но ако количествените параметри са идентични, то не може да не се отчете присъствието на елитни по своята литературна и научна дейност продукция като Ив. Вазов, К. Величков, М. Балабанов, Ст. Михайловски. Наред с тях е малко познатият, но гордо записал се като “писател” Ив. М. Лилов, автор на учебници и речници по френски език. Лидерът на социалистите Я. Сакъзов се колебае между “публицист” и “писател”, макар че до този момент е издал само един отчет до избиратели си. Сред “публицистите” са както добре познатите В. Т. Велчев и Д. К. Попов (Централния), така и по-малко известните, но с място в културния и обществен живот Д. В. Хранов (автор на учебници по нравоучение) и варненския журналист и издател П. К. Бобчевски, човек със собствена позиция,

гражданско чувство и дейност в защита на конституционния ред чак до времето на земеделския режим.

Образовани и в разцвета на силата си, те естествено започват да се концентрират в столицата и по-големите градове, тъй като този тип професии изискват специфична среда, възможност за развитие, своя публика и възможност за пропагандиране и разпространение на идеи и възгледи. А и политическата реализация е значително по-лесна и възможна. Това е началото на политическата маргинализация на центрове като Търново, Варна, Русе и дори Пловдив. Персоналната реализация изисква близост с административния център на страната и не случайно живущите в столицата и Пловдив вече са близо $\frac{1}{4}$ от представителите. Много характерно е да се посочва за VIII ОНС местожителство в провинцията, а за IX ОНС е София. Такива са министрите Т. Теодоров, М. Маджаров, Д. К. Попов, журналистът В. Т. Велчев, адвокатът Д. Юруков и т.н.⁶ Все знакови имена за управляващата партия. Разбира се, процеса не трябва да се разглежда само като политически, той все пак е свързан с чисто персонални идеи, намерения, цели и задачи. Но това е силен тласък към сформирването на нова група професионални политици. Съпоставката с времето на Ст. Стамболов показва, че той разчита на значително повече регионални политически лидери.

Това явление не трябва да се определя като свързано само с Народната партия. Тя не е изключение от един по широк процес, водещ до окончателното сформирване на основните ръководни ядра на отделните партии и тяхното концентриране в столицата. Те играят ролята на централни ръководства и извор на кадри за изпълнителната и законодателна власт. Това е напълно естествено и в известна степен политическият елемент в този процес се забавя от управлението на Ст. Стамболов. Но парадоксът е, че именно неговата стопанска, културна и образователна трансформация води до последвалото му ускоряване.

Невероятното съвпадение, което се набива веднага при сравнение на отделните групи депутати е процентното равенство при най-голямата от тях, тази на търговците по времето на Ст. Стамболов и на Народната партия – 33–34%. Разбира се, какво е съдържанието зад това професионално определение трудно може да се определи. Като такива са се записали както големият предприемач Ив. Грозев, така и двукратно избираният Ан. Петков от с. Сотучино (Берковско). Но че сред тях са имената на едни от най-видните търговци и предприемачи в страната няма никакво съмнение: Гр. Найденов, Гавр. Б. Ненович, Г. Н. Консулов, Д. и Ат. Бурови, Ил. и Д. Съселови, Мих. Х. Славчев, П. Набодков, Хр. Ив. Гендович, Г. Губиделников, Д. М. Яблански, представителите на всички разклонения на фамилията Гешови. Не трябва да се подценяват и тези с регионално икономическо влияние, което много често се корени в доосвобожденските години.

Малкият процент на определилите се като индустриалци и предприемачи е в синхрон с общото състояние на доминиращата партия. Но при толкова заети в банковото дело, като такива се определят само Ев. Георгиев и либерала Ст.

Калъпов, а като сараф, горнооряховският депутат Ат. Мандаджиев. Което поставя под съмнение коректността на изводите, ако се правят единствено по декларирана професия.

Само 25 човека (9.12%) посочват село като място за своето постоянно пребиваване. Трябва да се отчете, че все още има села околийските центрове и че сред тях са част от депутатите мюсюлмани. Но нито един не е случайна личност, тъй като те са членове на окръжни съвети, постоянни комисии, което изисква добро образование, а дори и крупни земеделци като П. Габе. Отстраненият от парламента не е единствен сред големите собственици на земя. Такива са Ат. Гюмюшгердан, добричките представители Д. Десев и Д. Попов, карнобатският Ж. Д. Железов и фердинандският Д. Мазничев, но те предпочитат да се определят като търговци.

Колкото и негативи да се изказват против стамболовата практика да използва за депутати лица, които се разполагат по всички нива на изборната администрация, много бързо заменилите го разбират, че това е една естествена практика. Тя просто няма алтернатива, ако управлението иска да бъде стабилно и има своите не само трансмисионни звена, а и реални политически опори в административните региони. Логично е най-голямата група да са кметовете и техните помощници. Следват значително по-престижните членства в окръжните постоянни комисии и съвети. Освен показаните в таблицата, трябва да се прибавят и онези, които имат същия статут, но в таблицата е отразена посочената от тях професия. Макар и само с 1,5%, тази група повишава своето значение и роля. Но тя има рязка промяна в своето качество. Селски кметове, които Ст. Стамболов допуска с охота, практически вече няма.

Липсват изцяло общински секретари, писари и касиери на земеделски каси, както и училищните инспектори. Това е резултат от промените в социалното и икономическо положение в страната. Модернизацията извежда на пред нови важни структури и организации, изграждат се нови обществени мрежи, връзки и взаимоотношения, което изтласква на заден план предишни ключови фигури. Това е една нова група хора, които подобно на свещениците в средата на 80-те години на XIX в. губят своето ключово политическо значение.

Така според съвременници и историографи, Народното събрание получава коренно различна физиономия като персонален състав. Разлика има, но тя основно е в параметрите на социалния и професионален статус на депутатите. Приликите в биография, манталитет и политическо поведение обаче се оказват повече. Не случайно през 1894 г. С. С. Бобчев, от висотата на своите 41 години, заявява своите и на съратниците си политически тежнения, и със самочувствие подчертава, че опитът им е почти четвъртвековен и достатъчен, за да поемат управлението: “Били сме и в работа и без работа, и на власт, и на опозиция, действали сме и мълчали сме, страдали сме и радвали сме се, побеждавали сме и побеждавани сме бивали, рискували сме живот и здраве и били сме носени на

ръце. С една реч, позволете ни да кажем, ний сме доста калени политически работници и не особено се удивляваме на разните изненади, толкоз чести в живота, особено в общественно-политическия⁷⁷. Трябва да се добави, че дори тези, които едва са навършили тридесет години вече имат дълга кариера. Промушилият се през иглени уши в парламента М. Такев, зад гърба си има военно училище, една война, участие в преврат, разжалване и възстановяване, повторно замесване в преврата на К. Паница, обучение в Париж, адвокатска практика и нови проблеми със Ст. Стамболов.

В общественото мнение и историческите изследвания, дълго време доминира възгледът, че “с падането на Стамболов изчезнаха дейците, които бяха участвали във въстанието, изключение правеше само Величков”⁷⁸. Това се отнася в по-голяма степен да депутатите, които произхождат от северната част на страната, където бившите революционери от този момент действително са значително по-рядко явление. Повечето са от консервативното ядро или от младите сили на либералите-радослависти. За тях важи минало и настояще свързано с свободни професии, търговия, предприемачество, активност в административната, просветната и културна модернизация. Но не може да не се споменат ботевите четници Ст. Савов и Д. Ночев, търновският комитетски деец Дж. Момчев, врачанският Анг. Д. Йоцов, новоселският заточеник Т. Ив. Крайчев, опълченците Гр. Найденов, Г. Добринович и др.

Що се отнася до Източна Румелия, изследователите отдавна са показали отделните групи сред политическия елит на областта и тяхната стопанска сила, образователно ниво и участие в националнореволюционното движение⁷⁹. Оказва се че и тези, които по-добре познатите причини по времето на Ст. Стамболов са въвн от властта, имат идентична с неговите депутати предосвобожденска биография. Това важи особено за онези румелийци, които като свалени от власт през 1885 г. изпадат от управлението в обединеното отечество, а поради русофилската си позиция впоследствие се налага да изтърпят доста репресии. От тях, групата на бившите революционери е много по-естествен съюзник на народнолибералите, но съдбата ги изпраща в противниковия лагер. От това ядро са и малцината сътрудничели на различно ниво с предишната власт: Я. Матакиев, Г. Кюмюрков и Ст. Сливков. Сред хората с революционно минало са още много други, по-малко познати и непознати лица като Г. Н. Консулов, П. Наботков, К. Пеев, Хр. Шиваров, Ил. Съселов.

Тази разнородност в политическото минало на отделните ядра на депутатския корпус не е нито фатална, нито пък носи някаква опасност за политическия климат и живот в страната. Все пак различията оказват влияние върху някои политически решения. Това е последният момент, когато при сформирването на управляващата партия и съдбата на опозицията, влияние оказва политическото минало, образование и манталитет на поведението. Претапянето на отделните групи, което при народнолиберали и радослависти е вече почти завършено, се

наблюдава и при Народната, Прогресивнолибералната и Демократическата партия. В края на века, вече всички партии са наясно със своите основни политически дейци и местни активисти.

Съставът на двете събрания показва, че той съвсем не е неопитен или е новак в политиката. От 182 души, които са участвали в изборния процес до ниво парламентарна проверка, 73 (40,1%) са били депутати след Учредителното събрание. Ако се прибавят всички онези, които са депутати или заемат висши административни длъжности в областта, то процентът скача значително, тъй като сред румелийци практически няма хора без подобна биография. Както през годините на народнолибералната доминация, така и сега, в законодателния орган влизат лица с дълга политическа биография и сериозен опит на общественици. Всеки от тях има достатъчно основания да бъде сред елита на нацията, независимо дали това се дължи на образователното, културното и икономическото ниво или пък е резултат на чисто политическото влияние и авторитет.

По-голяма част от тях притежават и едно друго много важно качество за действащи политици – умението да изчакват своя час, да минават на задни позиции, да не променят своята философия и манталитет на поведение, независимо от превратностите на съдбата и възможностите за по-бърза и успешна персонална реализация. Включването им в политиката и парламентарното пространство става на импулси, в различни времена и ситуации, като с течение на времето те не губят своята обществена тежест и възможност за влияние. Появата им невинаги е ритмична, тя е времево разделена, понякога от дълги паузи, но задължителна при промяната на ситуацията. Това особено важи за консерваторите от старата територия на Княжеството. Имената им са в списъците на Учредителното, II, III и IV ВНС, а някои от тях дори не стават членове на обикновени събрания. Но това не им пречи да са реални политици и в момента, когато стават нужни като опора на своята партия, макар и извършила дълбока трансформация, те отново са на линия. Ако трябва да прибавим още една тяхна важна черта, сред тях трябва да се търси и непоклатимия стълб на организационната структура на управляващата партия. Явно не е случайно, че и онези от южнобългарските съединисти, които запазват лоялността си към партията след падането и от власт, носят същия манталитет. При тях той е сформиран основно в условията на стамболовия натиск, но в крайна сметка има идентичен резултат.

Формираният в края на XIX национален политически елит намира своето място в законодателния орган на страната. Съпоставката между тези, които диктуват политиката по време на управлението на Народната партия със стамболовите “атове” показва, че различията в тези ярко противопоставящи се групи действително съществуват, поне що се отнася до социалната обезпеченост, образователно ниво и принадлежност, минало и манталитет. Новото време изисква различни, понякога коренно различни от съществуващите до момента умения..

Ако Ст. Стамболов разчита в значителна степен на местни и известни в региона си личности, то новите управляващи концентрират около себе си хора с национално поведение, финансова стабилност и предприемчивост, която ги превръща в неоспорими двигатели на всестранната модернизация на страната. Революционната биография, което мнозина приемат като принадлежност към една едва ли не аристократична група, също се оказва, че макар и в по-малки размери, се наблюдава сред депутатския корпус и в края на века, но вече не е решаваща за доминация в политическия живот на страната.

Сформирането на парламента, географско-териториалните аспекти на вота, вътрешната структура на събранията, са все сфери, които продължават наложилите се вече традиции. Нещо повече, те придобиват чертите на абсолютно непоклатими постулати, които не се променят от това, кой е на власт и как използва механизмите на изпълнителната власт за формиране на законодателното тяло. То от своя страна, за пръв път успява да достигне, макар и за една сесия пълния си теоретичен обем, нещо което се оказва изключително трудно в практиката.

БЕЛЕЖКИ

¹ За развитието на политическата система и управлението на страната: **Николова, В.** Народната партия и буржоазната демокрация. Кабинетът на Константин Стоилов 1894–1899, С., 1986 г.; **Николова, В.** Народната партия 1894–1920. Между консерватизма и либерализма, С., 2004; **Стателова, Ел., В. Танкова** Константин Стоилов в политическия живот на България, С., 2001; **Танкова, В.** Когато Пловдив не е вече столица, С., 1994; **Стателова, Ел.** Иван Евстратиев Гешов, С., 1994; **Стателова, Ел.** Евлогий Георгиев в свободна България, С., 1987 и посочената литература.

² Съпоставката ще правя с изводите, до които достигнах при изследването на същия проблем в предходния период. вж: **Палангурски, М.** Избори по стамболовистки 1887-1894 г., В. Търново 2008, с. 199–267.

³ Държавен вестник, бр. 145, 9.07.1894 г.

⁴ **Йоцов, Яр.** Към характеристиката на народняшкото управление. ИПр, 1951/1952, кн. 2.

⁵ **Николова, В.** Народната партия и буржоазната..., с. 38–41; **Николова, В.** Народната партия..., с. 71–106.

⁶ Това е върхът на един още по-дълбок процес, най-добре изследван за Пловдив. **Танкова, В.** Когато Пловдив не е..., с. 231–238.

⁷ **Бобчев, С. С.** Политическите ни прегрешения и програмата на нашата партия, Пловдив, 1894, с. 3

⁸ **Генов, Г. П.** Политическа и дипломатическа история на България. Т. XIV/XV. Вътрешна и външна политика на България след падането на Стамболов, с. 81.

⁹ **Стателова, Ел.** Източна Румелия, С., 1983, с. 174–208; **Танкова, В.** Когато Пловдив не е ..., с. 160–218; **Танкова, В.,** Политическата кариера на Константин Величков – в дистанцията между идеала и действителността; в: Константин Величков и неговото време, Пазарджик, 2005, 21–30 и литературата.